

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТІВ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН В СЕРЕДОВИЩІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ В 1920–30–ті рр.

У статті на основі аналізу архівного матеріалу, періодичних видань та монографічних досліджень розглянуто діяльність класових більшовицьких спілок в середовищі національних меншин Української СРР в 1920-30-ті роки, визначено їх стосунки з представниками різних національних груп, а також відображено їх участь в більшовизації національного села. Окремо розглядається ставлення представників різних національних груп до комнезамів та їх участі в продрозкладці, боротьбі з заможним селянством та колективізації національного села.

Ключові слова: *комнезами, національні меншини, радянська організація, колективізація.*

Політична система демократичної, правової, соціально-орієнтованої держави не може повнокровно функціонувати без широкої мережі громадських об'єднань, через які виражаються і реалізуються інтереси різних соціальних, професійних вікових груп населення країни. Останнім часом в незалежній Україні даний вид громадської активності населення поступово занепадає. Це спонукає істориків, правників, політологів звернутися до вивчення вітчизняного і іноземного досвіду існування національних громадських об'єднань у різні історичні періоди. Особливо актуальним у нас час є вивчення історії системи громадських організацій, добровільних товариств та класових спілок періоду становлення більшовицького тоталітарного режиму в Україні в 1920 – на початку 1930-х рр.

Питання історії комнезамів серед національних меншин у радянський період займалися С.М. Свистович [1], Л.Д. Якубова [2]. Серед сучасних українських істориків деякі питання історії класових спілок

національних меншин висвітлює у своїх монографіях М.А. Журба [3], але ґрунтовної праці присвяченої історії становлення системи класових та професійних спілок серед національних меншин у 20–30-ті рр. ХХ ст., на жаль, немає.

Тому основною метою статті є спроба розкрити складні питання формування компартійним режимом підконтрольної йому системи комнезамів серед національних меншин у 1920-ті рр. ХХ ст., з'ясувати обставини їх та особливості функціонування у різних етнічних груп Української СРР.

Після професійних спілок компартійні органи активно використовували для впливу на національні меншини класові спілки.

В 1920 році розпочалась кампанія з втілення в життя широкого комплексу заходів спрямованих на зміцнення позицій більшовицької влади на території України. Одночасно проводились акції з ліквідації економічного і політичного впливу одного з головних ворогів компартійного режиму – заможного селянства та кулаків.

Прагнучи знайти опору для боротьби з заможним селянством і не маючи в сільській місцевості значної підтримки та комуністичних осередків, компартійна влада почала створювати Комітети бідноти. Основним завданням яких було проведення земельного перерозподілу на користь безземельних і малоземельних селян, проведення продрозкладки, а також контроль за діяльністю місцевих рад.

9 травня 1920 року ВУЦВК та Раднарком Української СРР видав закон “Про комітети незаможних селян”. Він юридично оформив існування комнезамів в українському селі. Згідно закону членами КНС могли бути батраки, безземельні та малоземельні селяни, які мали менше 3 десятин землі на сім'ю. Керівні органи комплектувалися з надісланих центром червоноармійців, робітників, переважно більшовиків. Члени комнезамів отримували всілякі пільги та допомогу від більшовицьких владних органів[4].

Основним завданням КНС закон визначав захист економічно слабких верств села, реалізація кампанії з перерозподілу землі на користь бідняків, втілення в життя закону про продрозверстку, сприяння місцевій владі в розкуркуленні, захоплення влади у радах, колективізація та контроль за діяльністю на селі громадських об'єднань та добровільних товариств [5].

В перші роки існування комнезамаи часто підмінювали собою місцеві органи влади – сільські і селищні ради. Тільки у 1922 року КНС поступово втрачають свій владний вплив у національному селі. Для національних меншин українського села, сільські ради були більш прийнятними і демократичними організаціями, ніж КНС, оскільки вони все ж обиралися жителями села та нагадували національні органи місцевого самоврядування і методи їх роботи носили менш насильницький характер. Тому третій пленум ЦК КП(б)У в жовтні 1923 року зобов'язав губкоми партії терміново розгорнути кампанію серед національних меншин українського села із залучення до сільських рад та партійних осередків нових членів зі складу незаможників [6, с.14].

На початку 1920-х рр. компартія ініціювала тотальне створення комнезамів, як в українських селах, так і в місцях компактного проживання нацменшин, зокрема в губерніях Півдня України та на Волині.

Фундаторами перших комітетів незаможних селян серед національного селянства виступали, насамперед учасники громадянської війни і більшовицьких аграрних перетворень. Наприклад головами перших районних організацій КНС і КВД німецького Ландауського району Миколаївської округи стали робітники-інтернаціоналісти Р.Ф. Янсон, І.А. Фогель, політемігранти С.І. Вітанов, Д.І. Філатов, К.І. Войников очолили спілку незаможників Царедарівського болгарського району, Мелітопольської округи, а сільський активіст Г.А. Хасай – грецький Великоянісольський КНС на Маріупольщині [7, с. 73].

Не дивлячись на пільги для активістів нових класових об'єднань, формування комнезамів серед національних меншин проходило досить складно.

Серед німецьких колоністів вступ до КНС розглядався як зрада німецькій общині. Німецькі колоністи розглядали комнезамаи витвором правлячої партії. А їх причетність до репресій та здійснення продрозкладки і відсутність програми господарської діяльності відвертала від них середняка. Перешкодою вступу до них була й антирелігійна спрямованість комнезамів. У менонітських поселеннях Запорізького округу типовими були випадки виключення селян з комнезамів “на релігійній підставі”. Негативну роль відігравало і ставлення до приватної власності та соціально-психологічна традиція, коли взірцем для зубожілої частини німецької людності були заможні рентабельні господарства, власникам яких заборонялося вступати до радянських громадських об'єднань. Тому на початковому етапі КНС утворені в німецьких селах складались з українських селян наймитів, а також найбільш радикальних пролетарсько-налаштованих колоністів.

Ситуацію змінила проголошена постановою 5 квітневої (1920 р.) конференції КП(б)У кампанія наступу на кулака. Постанову підтримали Одеський та Катеринославський губ ревкоми. Кампанія супроводжувалась агітаційними заходами, а також проводились арешти колоністів. Це викликало паніку в німецьких селах. Щоб убезпечити себе від репресивних акцій до комнезамів вступали бідняки та селяни-середняки [8, с.44].

Крім того німецькі селяни прагнули скористатися адміністративними повноваженнями КНС та господарськими привілеями, які забезпечувалися активістам організації у вигляді пільгового оподаткування, наділення землею та надання різних форм державної матеріальної допомоги.

Членами КНС Запорізької округи були 981 німців, 685 євреїв, загалом 1666 осіб [9, арк. 196].

На 1925-1926 рік в колоніях Молочарського району функціонували лише 17 КНС, до їх складу входили 172 меноніти. У Хортицькому районі комнезамаи об'єднували у 21 поселенні 132 колоніста [10, с.95].

Владні структури активно проводили заходи проти проникнення до комнезамів заможної частини сільського населення. Тому вони піддавалися всіляким чисткам. Так, наприклад, в Балтському повіті, в результаті чисток, в жовтні 1921 року з 38 505 членів КНС залишилось ледве 12 тис., а в Тираспольському у

19 тис. залишилось 13 840 членів [11, с. 31]. Під час чисток виключались не лише потенційно ворожі елементи, а й незаможні селяни, що проявляли пасивне відношення до різноманітних кампаній радянської влади. Так, наприклад, за неявку на збори, в с. Соше-Островське Павловської волості Тираспольського повіту було виключено 88 чоловік, а в Плоськовській волості – 31 чоловік [12, с.40].

Зважаючи на особливості господарського укладу грецьких селян та негативну реакцію на кампанію розкуркулення періоду “військового комунізму” грецька меншина Приазов'я негативно поставилась до нових класових більшовицьких утворень. На середину 1920-х рр. компартійні органи констатували відсутність серед грецьких селян мережі КНС. Їх чисельність з 1921 по 1925 рік зменшилась вдвоє. Якщо 1921 року Константинопольський КНС нараховував 104 особи то у 1925 лише 61; Велико-Янісольський КНС у 1921 145, у 1925 – 98 осіб. Організації існували лише на папері. Засідання проводились лише раз на 3-4 місяці, комнезамівці не брали участь у місцевих виборах до рад [13, арк. 16].

Проте слабкість роботи класових спілок серед національних меншин партійні комітети пояснювали відсутністю кваліфікованих працівників, то хоча б тих, які б володіли мовою меншини де створювався осередок КНС. У звітах партійних комітетів національні села та волості вважались найвідсталішими в політичному житті. Але, не зважаючи на таку оцінку, активна робота на мові національного селянства не велася, а російську місцеве населення майже не розуміло. В наслідок чого у цих же звітах, воно характеризувалося як “населення досить не культурне”.

Отже, перші національні КНС не набули значного поширення в середовищі національних меншин. У 1925 році в Україні із 1164038 членів КНС росіян було 35548, євреїв – 13992, німців – 13374 [14, с. 117].

В болгарських селах активну участь у створенні КНС брали болгарські політемігранти. В 1924 році до Бердянської округи приїхали 30 політемігрантів. У 1925 році в республіці з 1164038 членів КНС було лише 1709 болгар. Нагадаємо, що болгари на той час складали 0,6% населення республіки, а в комнезамах вони складали лише 0,1 %, що було у шість разів менше ніж чисельність у КНС інших національностей [15, с.114].

Після реорганізації КНС згідно декрету ВУЦВК і РНК УСРР від 16 листопада 1925 року в добровільну громадську організацію, чисельність національних меншин у їх складі різко зменшилась. Так, чисельність болгар на 1926 рік складала 2118 осіб, які були об'єднані у 42 організації [16, арк. 55-56]. В іншій ситуації знаходились польські селяни. Членами КНС у польських селах Волинської губернії на 1925 рік було 5730 осіб. Навіть після реорганізації комнезамів у громадську організацію у 1925 році у КНС перебувало 5550 осіб [17, арк. 25].

Згідно звіту Мархлевського райвиконкому за 1927-1928 рр.: “...у районі комнезами працювали слабо. Значну роль у цьому відіграло позбавлення керівників і активу організації заробітної плати, що не дозволяло головам сільських КНС, райкнс відвідувати місцеві комнезами і працювати виключно за допомогою інструкцій та іноді загальних зборів. Виїздив на село було лише 18. Реорганізація КНС відобразилась і на чисельності складу. ... У районі діє 35 організацій КНС і 1818 членів. Серед членів великий відсоток складають середняки” [18, арк. 18].

Наприкінці 1928 року в Україні функціонувало 778 національних КНС. Найбільше їх діяло на Півдні та на Поліссі – 614 [19, арк. 10].

Для більшості національного селянства КНС залишалися штучними, чужорідними утвореннями. Частина їх була бездіяльною, а ряд інших уже на середину 20-х років перетворилися в уніфіковано-бюрократичні структури, слабо пов'язані з життям національного села. У центрі уваги таких організацій знаходились одні і ті ж загальні питання, заслуховувались доповіді про міжнародне становище, приймались однотипні безапеляційні резолюції. Апарат був зайнятий перманентними реорганізаціями, перевиборами, виключенням зі складу, доганами, попередженнями, прийняттям до відому різних обіжників. Частина їх перебувала відособлено не тільки від заможного-середняцьких верств, але й від неорганізованої бідноти. Типовим є приклад роботи в німецькій колонії Ейгенфельд на Мелітопольщині. Хоча в селі нараховувалось понад 150 маломісних господарств, комнезам об'єднував всього 43 особи. “Протоколи засідання КНС, що збереглися, – вказувалося в таємних матеріалах інформаційно-статистичного відділу ЦК КП(б)У за 1925 р. – виявляють лише загальний характер роботи організації безвідносно до місця й умов її проведення. В них не відчувається, що КНС працює в німецькому селі в певних умовах землекористування і пов'язаних з ними соціальних відносин. Моментів адміністрування, командування дуже багато, але дуже мало питань про упорядкування і піднесення сільського господарства” [20, с.118].

Архівні матеріали прямо свідчать, що селянські організації не завжди виступали сліпим знаряддям у руках компартійних органів. У Проскурівському районі польські КНС солідаризувалися з місцевим селянством у негативному ставленні до його колективізації. У травні 1928 року працівники польбюро Кам'янецького окружного комітету КП(б)У, обстеживши стан комнезамів у польських селах, виявили їх засміченість класово ворожими елементами, і виключили з КНС 700 селян, оголосивши їх спекулянтами та куркулями.

19 листопада 1925 року було видано новий статут КНС. Основним завданням організацій незаможників стало залучення незаможного селянства до сільських рад, комітетів взаємодопомоги, органів кооперації та провладних добровільних товариств, які діяли на селі. Реорганізовані КНС мали охопити всю бідноту й незаможних селян. Керівні органи комнезамів акцентували увагу на тому, щоб до президій КНС були обрані незаможні селяни, які повністю підтримували компартійну владу [21, с.152].

Виконуючи партійні настанови комнезами брали активну участь у організації кампаній до перевиборів місцевих рад та їх діяльності. У ході проведення перевиборів до рад 1925-1928 років до складу виборчих комісій у місцях компактного проживання національних меншин входили представники КНС та профспілок.

Так, у компанії перевиборів до грецьких сільрад 1927 року місцеві КНС мали забезпечити перемогу провладних кандидатів. В 1927 році комнезами провели кампанію з перевірки виборчих списків. Зі складу виборців було виключено від 5,2% до 15% греків. Їх перевели до складу так званих позбавленців, тобто осіб позбавлених політичних прав. До списків ввели немісцевих комуністів, переважно робітників направлених на роботу в село. Частка комуністів була доведена до 17,8%. Але і це не допомогло. В силу негативного ставлення грецьких селян до політики більшовиків перемогу здобули місцеві селяни [22, с.123].

16 листопада 1929 року на пленумі ЦК ВКП(б)У було прийнято резолюцію "Про сільське господарство України та подальшу роботу на селі". Згідно резолюції КНС мали пройти реорганізацію, в результаті якої комнезами мали вивести зі свого складу осіб, які не підтримували партійний курс на суцільну колективізацію сільського господарства та повну ліквідацію куркульства як класу [23]. Місцеві осередки КНС протягом 1929-32 років активно виконували роль партійного форпосту у боротьбі за колективізацію національного села. Так, в Люксембургському німецькому районі з 572 господарств членів КНС на 1931 рік колективізовано було 562, тобто 98%. За даними на 1 січня 1932 року середній показник участі комнезамів в колгоспах у таких багатонаціональних за складом селянського населення областях як Донецька, Дніпропетровська та Одеська становив 90% [24, с.153].

Після колективізації більшості селянських господарств Української СРР компартійні органи вирішили ліквідувати КНС - контролюючий орган партійної влади на селі. Осередки товариства погано фінансувалися і втратили свій вплив на селі. Так, за даними обстеження Мархлевського району проведеного у 1932 році у районі у 15 селах було відсутнє керівництво місцевих КНС. У селах протягом року товариство не здійснило жодної кампанії серед бідноти. Членські внески взагалі не збиралися. У с. Чорно-Слобідській місцевий комнезам не збирався протягом року [25, арк. 8].

Провівши обстеження низових осередків, керівництво КНС Української СРР на п'ятому пленумі КНС 16 лютого 1933 року ухвалило постанову про самоліквідацію класової спілки [26, арк. 28].

Отже, в 1920-30-ті роки в Українській СРР компартійний режим створив систему підконтрольних владі громадських об'єднань, класових та професійних спілок. Класові спілки активно використовувалися правлячим режимом для контролю та керівництва національним селянством України. КНС активно брали участь у компаніях з розкулачування, побудови в селах комуністичної кооперативної системи і вели боротьбу з національними організаціями національних меншин. Німецькі, польські, болгарські, грецькі селяни негативно сприймали комнезами та їх актив. В селах виникали постійні конфлікти з місцевими комітетами, які прагнули встановити в національному селі комуністичні порядки. Після суцільної колективізації КНС стали непотрібними владі і припинили свою діяльність. Багато активістів руху будуть репресованими в другій половині 1930-х років.

У сучасних умовах, коли світові держави з кожним роком стають все більш багатонаціональними, актуальним стає науковий пошук нових схем, моделей співжиття різних національностей в них. Ці проблеми вимагають звернення до історичного минулого, переосмислення та критичного аналізу спроб їх вирішення. Тому ми пропонуємо об'єднати зусилля як вітчизняних науковців, так і закордонних, які розробляють питання, пов'язані із національними меншинами України, для написання ґрунтовної праці із міжнародних відносин. Крім цього, необхідно розробити спецкурси з історії національних меншин та ввести їх до навчальних програм вузів, технікумів у місцях їх компактного проживання.

Джерела та література

1. Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30-ті рр. XX ст.): Монографія / С.М. Свистович. – К.: Варта, 2007. – 568 с.
2. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) Л.Д. Якубова. – К.: НАН України ін-т історії України., 2004. – 452 с.
3. Журба М.А. Етнічнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.): Монографія. / М.А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 499 с.
4. Закон ВУЦВКу та раднарком УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 р. // Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920). Збірник документів та матеріалів. – К.: Вид. АН УРСР, 1957. – 1084 с.
5. Закон ВУЦВКу та раднарком УРСР про комітети незаможних селян від 9 травня 1920 р. // Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919-1920). Збірник документів та матеріалів. – К.: Вид. АН УРСР, 1957. – 1084 с.
6. Известия ЦК КП(б)У. – 1923. – №7-8.
7. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Монографія / Ю.В. Котляр, І.С. Міронова. – Київ-Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. – 204 с.
8. Живи і помни. Історія менонитської колонії Екатеринославщини. (за ред. С.И. Бобылева, А.И. Безсонова, В.К. Клец, Н.В. Осташева і др.) – Днепропетровск: Ин-т украино-германских исторических исследований ДНУ, 2006. – 378 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.290. – Оп. 2. – Спр. 241.
10. Осташева Н.В. "На переломе эпох ..." Менонитское сообщество Украины в 1914-31 гг. / Н.В. Осташева. – М.: Готика, 1998. – 256 с.
11. Орлик В.М. Молдавська національна меншина в Україні (1919-1923 рр.) / В.М. Орлик. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 1998. – 42 с.
12. Иванова З.М. Комнезамы Молдавской АССР 1920-1933 гг. / З.М. Иванова. – Кишинев, 1970. – 234с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр. 232.
14. Журба М.А. Етнічнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30-ті рр. XX ст.): Монографія. / М.А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 499 с.
15. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В. Павленко. – К.: НАН України ін-т історії України, 1995. – 224 с.
16. Київський обласний державний архів. – Ф.Р-112. – Оп. 1. – Спр. 3132.

17. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.42. – Оп.1. – Спр.390.
18. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.1024. – Оп.1. – Спр.22.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.173.
20. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.): Монографія / М.А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 499 с.
21. Свистович С.М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20-30-ті рр. XX ст.): Монографія / С.М. Свистович. – К.: Варта, 2007. – 568 с.
22. Наседкина Л.Д. Греческие национальные сельские советы Украины во взаимодействии национальной и социальной политики // Греки Украины: история и современность. Материалы научно-практической конференции 9-19 февраля 1991. – Донецк: Республиканское общество греков Украины, 1991. – 187 с.
23. Правда. – 1929. – 19, 21 ноября
24. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.): Монографія / М.А. Журба. – К.: Наук. світ, 2002. – 499 с.
25. Державний архів Житомирської області. – Ф.п.42. – Оп.1. – Спр.55.
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 1295.

Мотричук Р. Г. Деятельность Комитетов невозможных крестьян в среде национальных меньшинств Украины в 1920-30-е гг.

В статье на основе анализа архивного материала, периодических изданий и монографической литературы рассмотрена деятельность классовых большевистских союзов в среде национальных меньшинств Украинской ССР в 1920-30-е годы, определены их отношения с представителями разных национальных групп, а также отображено их участие в большевизации национального села. Отдельно рассматривается отношение представителей разных национальных групп к комнезамам и их участию в продразверстке, борьбе с зажиточным крестьянством и коллективизации национального села.

Ключевые слова: *комнезамы, национальные меньшинства, советизация, коллективизация.*

Motreechuk R. G. The activity of poor peasants' Committees in the environment of national minorities of Ukraine in 1920-30th.

The activity of class bolsheviks' unions is considered through analysis of the archived materials, magazines and monographic researches, in which such activity was in the environment of national minorities of Ukrainian SSR in 1920-30th, their relationships with the representatives of different national groups are determined, and also their participating in national village bolshevization is represented in the article. Attitude of representatives of different national groups is separately examined toward the Poor peasants Committees and their participating in prodrazkladka, fight against a solvent peasantry and national villages collectivization.

Keywords: *Poor peasants Committees, national minorities, Sovietization, collectivization.*